



1925 чылдың август
31-де үнүп эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 95
(18682)

2015 чылдың
сентябрь 1
вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Өөредилге адырында

БАШКЫЛАРНЫҢ АВГУСТ ЧӨВҮЛӨЛ ХУРАЛЫ



Өөредилге адырының хоочуннары. Башкыларның август чөвүлөл хуралының дугайында материал 3-кү арында.

Эки турачыларга төөгүлүг сактыышкынның болгаш алдар-адының хүнүңгө



Фронтуже тыва кавале-
жи эскадронну аъткарган
— төөгүлүг сентябрь 1-ни
публика Баштыңының чар-
ы-биле Тыва бир дугаар
деглен эрттирип турар.
Төгүлүг хүнге тураскааткан
чеглер август 28-те эгелзэн:
эки турачыларның ады-
е адаан найысылалдың
удумчузунга ында чурттап
ар чурттачыларны эвилел-
арыглаашкын акциязын
ыктар чорудар.

Август 31-де Тиилелге
шөлүндө тураскаалга боодал
чечектерни салып, митингини
эрттирген. Ол-ла хүн Улусчу
чогаадылга бажыңыга аянын
номчулгалыг база викториналыг
«Ажык микрофон» хөгжүм-чогаал
акциязы эрткен.

Сентябрь 1-де, Билиглер
хүнүндө, Тываның бүгү шко-
лаларына темалыг байыр-
лыг чыскаалдар, Тыва Арат
Республикадан фронтуже
аъттанган Ада-чурттуң Улуг

дайынының дайынчыларының
салгалдарының киржилгези-
биле «Тайбыңның кичээлдери»
болур. Эки турачыларның сал-
галдары фашизмни тиилээр дээш
боттарының күжүн берген кырган-
ачаларының, ачаларының дуга-
йында сактыышкынны кылыр.

Дайын чылдарында
Тываның чурттачыларының
киржилгезиниң дугайында
төөгүлүг барымдааларны
көргүскен темалыг шөлдү
«Кызылдың Арбадынга» тургу-
зар. Алдан-Маадыр аттыг на-
ционал музейге «Тиилелгениң
салюду!», «Тыва — шулту чүвени
Тиилелге дээш!», «Тиилелгениң
хүнү!» культура-өөредиглиг
программаны чорудар. Ада-
чурттуң Улуг дайынында тыва
эки турачыларның киржилгезиниң
талазы-биле «Төгөрик стол»
киржикчилерни ТР-ниң Күрүне
архивинге манаар. Ооң-биле
чергелештир «Сактыышкынның
болгаш кажыыдалдың фильми»,
«Шериг хроника» фильмнерни
көргүзүп, тыва дайынчыларның

фото-чуруктары болгаш шын
архив документилери-биле та-
ныштырар.

Тыва Арат Республикадан эки
турачыларга сактыышкынның
болгаш алдар-адының хүнүңгө
тураскааткан байырлыг хемчег-
лерни муниципалдыг тургузуглар
организаастаар. Тыва эки тура-
чыларны мөңгөжидериниң кол
сорулгазы — россияжи күрүнениң
болгаш төрзөн республиказының
төөгүзүңгө билигни болгаш
хүндүткелди бээри, аныак-
өскенни патриотчу чорукка,
бодунуң өг-бүлезинге, суурунга,
Төрзөн чуртунга хариысалгага
болгаш камныг хамаарылгага
кижизидери.

Тывадан дайынче аъттанган
дайынчы бүрүзүнүң дугайында
шынныг болгаш боттуг медээ-
лерни чыыр дилээшкин отрядын
Тываның күрүне университетиниң
төөгү факультетиниң баазазына
тургусканы база бир кол чүүл
болган.

gov.tuva.ru-дан.

Шолбан Кара-оол
биле Аман Тулеев
Шахтер хүнү-биле
дагжыларга байыр
чедирген!

Хөмүр-даш регионнары
болур Тыва Республика биле
Кемерово облазының удур-
тукчулары — Шолбан Кара-оол
биле Аман Тулеев Шахтернун
хүнү-биле бүгү чуртта ол
адырның ажилдакчыларын
болгаш бодунуң дагжыларын
профессионал байырлалы-
биле байырны чедирген!

Тываның Баштыңы биле
Кузбасстың губернатору чы-
лыг байыр чедиришкиннери-
биле солушкан. Чурттуң чы-
лыдылга-энергетика компле-
кизин хөгжүдеринге төлөпиг
үлүүн кирип, Күчүлүг россияжи
күрүнениң национал байлаан
көвүдеткен регионнарның күштүг
хей-аъттыг дагжыларынга күш-
ажылчы алдарның ниити күрүне
байырлалы-биле бүгү дагжылар-
га кадыкшылды, чаагай чорукту,
чырык байырланчыг сеткил-
хөөннү күззэн!

«Хүндүлүг өңүктөр! Байы-
рымныг бо хүнде республиканың
хөмүр-даш үлөтпүрүнүң төөгүзүн
күш-ажылы болгаш кызыл
дери-биле тургускан бистиң
хүндүлүг хоочуннарывыска онза
хүндүткел-биле өөрүп четтир-
дивис. 1970 чылда Каа-Хем
хөмүр-даш уургайын ажылгалга
киирген, «кара алдынның» баш-
тайгы миллион тонназын казып,
республиканың улуг хөмүрүнүн
эгезин салган. Бо хүнде даг
тывыш үлөтпүрү катап эргил-
дени алган. Республикада чаа
бүдүрүлгелер ажыттынып турар.
Чаа бедик бүдүрүкчүлүг техника-
ны кирип, чаа ажилчын олуттар-
ны тургузуп турар.

Арат шөлүңгө күш-ажылчы
шахтерларны алдар болдура-
ры эки чаңчыл болу берген.
Дагжының профессиязы, күш-
ажылдың темазы аныктарга
сонуургалды оттурган. Күш-
ажылдың кижизинге алдар!»
— деп, Тываның Баштыңы Шол-
бан Кара-оол бодунуң блогунда
бижзэн.

Амгы үеде республика девис-
кээринде «Тываның даг-руда ком-
паниязы» КХН, «Тываның энер-
гетиктиг үлөтпүр корпорациязы»
ХАН, Каа-Хемниң, Чадаананың,
Элегестин, Межегейиниң хөмүр-
даш чыдыннарында «Межегей-
хөмүр» БК КХН ажылдап турар.
2014 чылда бүдүрүлгелер 747,4
муң тонна хөмүр-дашты казып
тыпкан. 2015 чылдың июль 1-ниң
байдалы-биле 982 кижиги Тываның
хөмүр-даш бүдүрүлгелеринде
ажылдап турар.

Байыр чедиришкени

Тыва интеллигенцияның үндөзлөкчизи болур 90 харлаан «Шын» солунуң чогаалчы коллективинге улуг-улуг чедиришкени күзөп тура, солунуңарның тиражы хөй болурун, журналист кадрлар ам-даа мергөжил өзөрүн йөрзөп тур мен. «Шынның» хөй санныг номчукчуларынга болгаш бижикчилеринге хоочун солун-биле харылзаазын моон соңгаар-даа үстөй, чагаа-хораа, медээлерин удаа-дараа чорудуп турарын күзөдим. Ол ышкаш коллективинер быжыг найыралдыг болурун, ажилдакчыларның өз-бүлөзинге аас-көжикти, амыр-дышты, ынакшылды болгаш кижиле бүрүзүңгө кадыкшылды, узун назылаарын күзөдим.

Дина ОЮН,
Кызыл хоорайның баштыңы.

Күрүне ачы-дузасы

Шагаан-Арыгда —
хөй талалыг төп

Улуг-Хем кожуунда база бир чаартылга — чонга хөй талалыг ачы-дуза чедирер төптүң ажиттынганы. Бо төптүң ачы-дуза чедирелгези бир дугаарында чоннуң хөй айтырыгларын шиитпир-леп бээринге дузалыг. Чаа



тургустунган албан черинде 5 ажилчын олут бар. Ооң удуртукчузу аныяк специалист Айрат Дашкыл-оол. Төптү ажиткан хүнүнде-ле чонну хүлээп эгелей берген. Понедельниктен пятница хүннеринде 8 шактан кезээкиниң 20 шакка чедир

чон-биле ажилдаар. Тургузуп каан ажил шактары кончуг таарымчалыг. Ажилдап турар чай чок улус ажил шагының соонда келир.

Бо төпте ачы-дуза чедирелгези кончуг хөй. «Чаңгыс соңга» деп адаан утказы-даа ында. Чижээ, пенсия фондузунга СНИЛС, үндүрүг инспекция-зынга ИНН, ХБАБ-ка херечилеп дээш, оон-даа өске чугула документиленни ол-ла төпке кылдырып алыр. Төпке келгеш, үстүнде айыттыганы айтырыгларны чон кирирге, кыска үениң дургузунда төптүң ажилдакчылары ол айтырыгларны шиитпирлеп бээр. Август 3-тен бо хүннерге чедир аңгы-аңгы айтырыгларлыг 50-60 билдирешишкени кирген. Улуг-хемчилер дораан-на төптүң ачы-дузанын көрүп эгелей берген.

Кожуунда тургустунуп турар ачы-дуза төвүнүң байырлыг ажилдакчыларына ТР-ниң Чааандан төлээлер болгаш Дээди Хуралдың депутаттары, аалчылар улуг-хемчилерге байыр чедирип келгеннер.

Барыын-Хемчикте
асфальт-бетон заводу удавас
ажыглалга кирер

Республиканың барыын кожуннарының оруктарын хандыраарына чугула херек, амгы үениң асфальт-бетон биче заводунуң шенелдезин чоруткан.

Чеди ажилчын олуттук, шимчеп чоруур комплекстиң бүдүрүкчү күчүзү, ээлчегниң 12 шагында 310 тонна асфальт, а айда бүдүрер асфальт-бетон холуксаазының ниити хемчээли 4800 тонна болур. Төлөвилел бюджетче чылда үндүрүг кылдыр 1530 муң рубльди кирип, 3 чылда бодунуң чарыгдалын дуглаптар.

Республиканың Барыын-Хемчик кожунда эки ажилдыг Ак-Довурактың ОСТУ бизнес-төлөвилелди «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлөвилели-биле ажилдап кылган. 2013-2014 чылдарда бүдүрүлгө ТР-ниң Орук-транспорт яамызының оруктар тударына 34786,6 муң рубль ниити түңнүг күрүне чагыын күүсеткен. Бо чылын Ак-Довурактың ОСТУ-га күрүне чагыының ниити түңү — 19647,6 муң рубль.

2013 чылда-ла бүдүрүлгө бодунуң ажил-чорудулгазын сайзырадыры-биле Ажаалга банкызындан 6,0 млн. рубль чээлини алган. Бүдүрүлгө бодунуң 3,0 млн. рубль акша-хөреңгизин каттыштыргаш, 9,434 млн. рубль-биле көжүп чоруур асфальт-бетон заводун садып тургускан. Бо хүнде биче заводту электроэнергия-зында түр када кошкан, шенелде продукцияны үндүргөн, «Гудрон» КУБ-биле битум бээр база «Чааананың ОСТУ» КУБ-биле үүрмектээн сай-даш бээр дугайында керээлер чар-дынган.

Ак-Довурактың ОСТУ-да тургустунган сайгарлыкчы чоруктуң субъектизи — «Прогресс» КХН бүдүрүлгени ам-даа хөгжүдери-биле күрүне детким-чезин алыры-биле конкурсче документиленни дужааган, бир эвес ону алыр болза, электри четкилеринге технологтуг коштунулганы кылыр. Бо чылдың сентябрьда асфальт-бетон биче заводун албан-езузу-биле кирир.

Бистиң корр.

ШУПТУ МАЛ ЧЕМИНИҢ
БЕЛЕТКЕЛИНДЕ

Бо чылгы кааңнаашкын кижиле бүрүзүн дүвүредип турар. Чаъс-чайык, суггат чокта сиген-ширбиил багай үнер. Чүгле шык, тулааланчак черлерде сиген шору үнген. Сиген-ширбиил эвээш болза, мал-маган кышты канчап эртерил деп айтырыг кайда-даа ажык болуп артып турар.

Ынчангаш бо удаада найысылалдан ырак эвесте Улуг-Хем кожунга чедип, ында мал чеминге белеткел ажылының дугайында кожунуң көдээ ажил-агый эргелелиниң даргазы Виктор Эртинедеп айтырдым:

— Улуг-Хемниң ниити кезер сигени 5300 гектар черде. Бо чылын план езугаар 10300 тонна сигенни кезип, белеткелинде 51 трактор, 31 сиген кезер, 21 бөлөр, 3 пресстээр техника бар. Кааңнаашкынныг чыл болган болгаш арааттар шык черлерде эки үнген сигенни кезип ап турарлар. Ол-ла черинге сигенни бөлгөш, пресстеп турар. Бөле шарып каан чаңгыс дүрүг сиген 350 кг болур. 100 га шөлде чажып каан сула кончуг багай үнген-дир, чүгле 20 см. Мурнуку чылдарда бир метр чедир өзер чүве. Август 1-ниң санаашкыны-биле, кожунда бода мал бажының саны 13 муң, шээр мал 74 муң, 3500 чылгы бар. Кожунуң көдээ ишчилери шупту мал чемин белеткээри-биле сиген шөлдеринде чай чок ажилдап турарлар. Мында чүгле улуг-хемчилер эвес, мөңгүн-тайгажылар база бистиң девискээри-биле малга сиген-ширбиилди белеткеп ап турлар. Бистиң Улуг-Хем кожун бо хүннерде мал чемин 40 хууга белеткээн — деп, эргелел даргазы биске таныштырып чугаалааш, сиген кезип турар улустуң чанынга чедирди.

Эйлиг-Хемниң малчыннары шупту хемниң солагай талазынче келип келген. Чүге дээр-ге, суурнуң чоогунда сиген багай үнген. Ынчангаш Чодураа, Торгалыг, Көк-Чыраа чоогунда шөлдерде сигенин белеткеп турарлар. Кыдыг шөлдерде үнген сигенин хол кадыры-биле кезер чаңчылдыг.

Суурнуң хуу мал-маганныг чону малчыннар-биле деңге сиген кезилдезинче кирипкен. Оларның бирээзи Рафик Биче-оол төрөлдери-биле 20 машина



Улуг-Хем кожунуң көдээ ажил-агый эргелелиниң даргазы Виктор Донгакович Эртинедеп айтырдым.

сигенни белеткээш, ол чарыкче кежирген. Ам-даа улаштыр тулааланчак черлерде сигенни хол кадыры-биле кезип турар. Коданында 300 ажыг санныг шээр малынга чылдың-на сигенни хол-биле кезип кылыр. Рафик — хол кадыры-биле сиген кезер маргылдаага кожунуң тиелекчизи. Чылдың-на сиген кезер маргылдаага киришкеш, тиелеп келген. Ол — шынап-ла, бо ажилга арга-дуржулгалыг кижиле-дир. Сиген кезеринге тракторну шоолуг-ла ажыглавас, чүгле хол кадыры-биле кезер мен диди.

Оларның чоогунда «Эйлиг-Хем» КУБ-туң ажилчыннары сиген кезип турлар. 30 чыл дургузунда трактор башкарып келген Николай Ооржак 300 га шөлде үнген сигенин «Беларус» трактору-биле кезип чоруп тур. Көдээ бүдүрүлгөдө 5 кодан бар. Амгы хүннерде 250 тонна сигенни белеткеп алган. Кывар-чаар материалдар болгаш сиген бөлөр, дүрүп шарыыр херекселдиг техника-биле хандырылган.

Эйлиг-Хем суурдан муң малдыг малчын Анай-оол Бай-Демир ооң мурнунда мал чеминге сигенин суурнуң чоогундан кезип ап турган. Эрткен чылын аңаа сиген дыка эки үнген. Бо чылын оът-сиген ында шуут үнмээн. Ынчангаш бо чарыкта кежип келгеннер. Аныяк муңчу малчын 300 га шөлде сигенин трактор-биле кезип алгаш, ол-ла черинге бөле шарааш, машинага чүдүргөш, ол чарыкче кежирип турар. Муң баш санныг малга сиген-ширбиил хөй херек. Бо малчыга ада-иези ду-

залажып, малын кадарж Малчыннар бүрүн дери селдиг тракторну 5 чыл б садып алган. Бо тракт сиген кезип, мал чемин б ап, дажып турарын Анай-Демир демдегледди.

Арыг-Үзүүнде тараач мер ажил-агыйлыг Владимир Мандан-оол Даг-Ужу де кышкы турлаандан ыр шөлде сигенин кезип берген. Ол 2014 чылда «чоруур фермер» деп тус грамм-биле ТР-ниң Чаа Даргазының грант шаң (трактор, сиген бөлөр хем алган. Владимир Лопсан сиген кезер шөлүндө чыл 500 тонна мал чемин беле турар. «Бо чылын сиген даа болза, шуут чок эве Эрткен чылын сиген-ши дыка эки үнген. Ынчан 20 дүрүг сигенин белеткеп мен. Артыкшылдыг сиген Хөлдүң арааттарына сады дум. Ам ынчаар садар сиг тур, боттуң малынга-ла өй хире-дир» — деп, арат чуга

Ол ышкаш Чодураа с хуу мал өстүрүп турар, сандр Дажы-Даваа сиген шөлүндө чай чок ажилдаа Бо шөлдүң сигени шык чегаш кааңнаашкынныг чайд үнген-дир деп, ол тайылбыды. Оон ыңай кожунуң суурларының чону база-ла сиген шөлдеринде чай чок дап турарлар.

Анисья ТЮЛ
Чингис СААЯНЫҢ т
тырган чуруктары.



Эйлиг-Хемден Рафик Биче-оол.

Өөрөдиге адырында

БАШКЫЛАРНЫҢ АВГУСТ ЧӨВҮЛӨЛ ХУРАЛЫ



ТР-ниң Чазак Баштыңы Шолбан Валерьевич Кара-оол ТР-ниң өөрөдигезинин алдарлыг ажилдакчызы Петр Александрович Морозовка байыр чедирип турары.

Тыва Республиканың педагогика ниитилелинин бир улуг хемчеглериниң бири дээди чыл санында эртер өөрөдиге адырының ажилдакчыларының август чөвүлөл хуралы август 28-те Улусчу чогаадылга башкыңга болуп эрткен. Ага республиканың бүгү кожуннарының болгаш оорайларының өөрөдиге алган черлеринин удуртукчулары, директорлары, өөрөдиге адырының хоочуннары, Россия болгаш республика чергегин янзы-бүрү конкурстарның иллекчилери база аныяк башкылар киришкен.

ТР-ниң Чазак Баштыңы Шолбан Кара-оол чаа өөрөдиге чыныбиле байыр чедирип хуралды кыткан. Ол хуралдың киржикчилеринге чедишкенин, үрөңнелдиг ажилды күзүш: «Башкы — өөрөдиге» деп үлөгерде ирээзи өөрөдир, өскези — аңнаар, ону шынга кыдыр, билип алыр. Башкы кижини мерген аанчыг, ханы билигил, оон өгөр алыр, оон берген би-

лиинден ийигизиниң келир үези, салым-хуузу хамааржыр. Бо алыс шын билигни башкылар утпазын күзүш-дир мен» — деп чугаалаан.

«Көдээ черлериниң чурттакчыларының мезү-шынары болгаш социал амыдыралының чедишкенин школаның кижизидикчи ролундан улуг хамааржыр. Кайыдаа үеде школа суурнуң хей ниити амыдыралының төвү турган, ол байдал ам-даа өскөрүлбээн. Суурнуң амыдыралы башкылар коллективинден дыка хамааржыр. Силерниң хөөнүңерден, көрүжүңерден, шийтпиринерден чоннуң амыдырал-чуртталгазы дыка хамааржыр» — деп, Чазак Баштыңы демдеглээн.

Амгы үеде өөрөдигениң шынары ниитилелдин сайзыралы, социал-экономика чедимчелиинден хамааржыр, ынчангаш ол сорулганы чедип алырда, башкыларга чаа билиглер чедип алырынга база профессионал мергежилин бедидеринге Чазак деткимчени көргүзөр ужурлуг дээрзин ол демдеглээн.

Чаңгыс аай күрүне шылгалда-

ларының түңнелдерин, түңнел аттестацияга доозукчуларның белеткелиниң деңнелин база өөрөдигениң шынарыңа кичизини эде көөрүн сагындырган. Ынчангаш башкыларга өөрөдигениң чорудулгазында частырыгларын, берге айтырыгларын билип алырда, баштай боттары ЕГЭ-ни дужаап көөрүн сүмөлээн.

«Школа бүрүзүнүн бодунуң катаптаттынмас арны турар ужурлуг. Төрзөн чуртунуң патриоду, харыссалгалыг хамаатызы база чаагай сеткилдиг кижини кижизидерде башкы биле өөрөдигениң аразында эш хуу байдалды тургузары чугула. Кризис келген, акша чок дээр эргевис чок, ынчангаш шупту аргаларны, акша-хөреңгини мөөңөп тургаш, эки билиг чедип алыр арганы тургузары чугула» — деп, Чазак Баштыңы демдеглээн.

«Өг-бүлө бүрүзүңе — дээди эртемниг уруг» деп губернатор төлөвилелиниң боттандырышкынын база сорулгаларының дугайында бодунуң бодалдарын дарга илеткээн. Республиканың

социал-экономика сайзыралына кадрлар-биле хандырылганын шийтпирлээринге ажыктыг социал төлөвилелди боттандырыңа улуг күштү үндүреринче өөрөдиге албан черлеринин удуртукчуларын кыйгырган.

Чазак Баштыңы эң дээр башкыларга күрүне шаңналдарын тывыскан. Өөрөдиге адырынга хей чылдарда үрө-түңнелдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Хүндүлөл бижии-биле Кызылдың №15 лицейинин төөгү башкызы Елена Александровна Кудрявцеваны, өзүп оорар салгалдарны кижизидеринге болгаш өөрөдиринге кириген улуг үлүг-хуузу дээш «Тыва Республиканың өөрөдигезинин алдарлыг ажилдакчызы» деп хүндүлүг атты Барыын-Хемчик кожуннуң Кызыл-Мажалыктың №1 ортумак школазының математика башкызы Ольга Дугар-ооловна Монгушка тывыскан.

Ак-Довурак хоорайның №3 ортумак школазында патриотчу болгаш хоойлу-дүрүм кижизидилгезин, Республиканың күрүне лицейинин доозукчуларын чаңгыс аай күрүне шылгалдаларына канчаар белеткеп турарын, Тес-Хем кожунда «Өг-бүлө бүрүзүңе — дээди эртемниг уруг» деп губернатор төлөвилелиниң боттандырышкынын дугайында башкыларның илеткелдери өөрөдигил, солун болган.

ТР-ниң өөрөдиге болгаш эртем сайыды Каадыр-оол Бичелдей бо хуралга чүгле башкылар коллективтеринин кады ажилдажылгазының айтырыгларын чугаалашкан эвес, башкы бүрүзүнүн бот-сайзыралын аңгылап, «Башкыларның профессионал билиин сайзырадып тургаш, өөрөдигениң шынарын бедидери» деп темага чугааны чоруткан.

Залда олурар ат-алдарлыг хоочун башкыларның чанында аныяк башкыларны хүндүлөп

олуртканы база онзагай болган. Бо 14 аныяк башкылар шупту дээди өөрөдиге черлерин кызыл дипломнар-биле дооскаш, республиканың аңгы-аңгы булуңнарыңа ажылдап чоруурунга белен. Алена Комбу — Кызылдың №15 лицейинге, Юлиана Данзын — Сарыг-Септин «Теремок» уруглар садынга, Тана Монгуш — ТР-ниң Өөрөдиге болгаш эртем яамызынга, Аржаана



Тываның Улустуң башкызы Борбак-оол Иргитович Араптан.

Монгуш — Кызылдың школа-интернадынга, Чечеймаа Ондар — Кызыл хоорайның «Сылдысчыгаш» уруглар садынга, Кара-кыс Шактар-оол — ТР-ниң Өөрөдиге болгаш эртем яамызынга, Аяна Монгуш — Кызылдың №5 ортумак школазынга, Нелли Билчиер — Кызылдың №1 ортумак школазынга, Хеймер-оол Сарыглар — Кызылдың №5 ортумак школазынга, Эремаа Хертек — Кызылдың №9 гимназиязынга, Анна Ершова — Каа-Хем суурнуң №1 ортумак школазынга, Валерия Воробьева — ТР-ниң күрүне лицейинге, Омак Ооржак Кызылдың №7 ортумак школазынга ажылының эге базымнарын эгелээрлер.

Алдынай СОЯН.



Дээди өөрөдиге черлерин кызыл диплом-биле дооскан аныяк башкылар. Михаил НОРБУНҮҢ тырттырган чуруктары.

АМ-ДАА ТОДАРАДЫР ЧҮҮЛДЕР ХӨЙ

«Эки турачыларның салгалдары» хөй-ниити организациязы республикада билдингир апарган. Ооң үндөзилекчизи, удуртукчузу Алексей Михайлович СУНДУЙ — бөгүн «Шының» аалчызы.

— Алексей Михайлович, мындыг хөй-ниити организациязын тургузар дугайында бодал каян төрүттүнгенил?

— Ону тодаргай чугаалап шыдавас мен. Ачам чорда-ла, ооң чыып турган материалдары, тускай фондузу хилис барбас деп чүүлү мен бодумга аашкынып чораан мен. Арай харын, орай боттандырган мен деп бодаар-дыр мен. Эки турачыларның одуруу кызырлып, ам мырыңай оларның ажал-төлүнүн баштары агаргылап эгеледи. Ынчангаш шимчедип киргеним бо. Албан-езузу-биле бо хөй-ниити организациязы 2012 чылда бүрүткеттинген.

— Бо үениң дургузунда кан-дыг ажилдар кылдынганыл?

— Эки турачыларның даңызы езугаар материалдарны бөлүктээр, уругларын чуруктарын алгаш, электронг хевирге шыгжаар, дыка хөй эки турачылар 100 харлаан, оларның ажал-төлдерин биле демнежи, янзы-бүрү хемчеглерни эрттирери дээш, дыка хөй ажилдарны кылып чоруттувус. (Алексей Михайловичиниң квартиразында бир өрээлде полкаларда карто-тека бар, Монгуш Т.М. дугайында материал херек болза, даңыны көөр, ында 160 дугаар болду. Ындыг дугаарлык көк өңүг папканы ап бээр, ажалдып көрдүм. Төгүл Маңнай-ооловичиниң бодунга, өг-бүлезинге хамаарышкан документтер, солуннарга үнүп турган материалдар, шаңнал тывыска дугайында шындыктарың хоолгалары бар.)

— Чер-черлерде салбырлар тургустунган турган болгай, оларның ажил-чорудугазы кандыг чоруп турарыл?

— Чүгле демниг ажилдың түнелинде мындыг материалдарны чыып ап болур. Баштай дээрзинде бодум хуу машина-биле суурлар кезип, тырттырып ап турган болзумза, сөөлүнде эки турачыларның уруглары, оларның уруглары мени тып чедип кээр апардылар. Улуг-Хем кожуунда Он-Кум деп черге Базыр Монгуш Айыжы оглунун 100 харлаанын Тиелелгениң 70 чылынга тураскаалды эрттир-дивис. Чаа-Хөл болгаш Улуг-Хем кожуундан дайынче 1943 чылдың август эгезинде айттанган 42 эки турачыларның адын сиилбип каан тураскаалды ажиттывыс. Ол бүгү ажилдарны Чаа-Хөл, Улуг-Хем кожуунун чагыргалары, Базыр Монгуштуң ажал-төлү кылып чоруткан. Мындыг хевирлиг хемчеглер өске кожууннарга база эрткен.

Бо чылдың чаңгыс май айда: Улуг-Хемниң Эйлиг-Хем суурунга 9 эки турачыга тураскаал (май 1-де, моон ыңай чүгле хүнүн айткан — автор), Мөрен суурга эки турачы Даниил Чалзыраевич Дажымбага мөңгүн херек тураскаалын (4-те) тургускан. Май 6-да Бажың-Алаак суурга алды эки турачыга алды херек тураскаалын (6-да) ажит-

кан, Эрзин суурга тыва танкист эки турачы Михаил Халырбаевич Конгарның чырык адынга (3-те), Эрзинниң Сарыг-Булуң сумузунга санинструктор Галина Донмитовна Доваадорнуң чырык адынга тураскааткан хемчеглер (7-де) эрткен. Бо шупту болган хемчеглерге суурнуң ажалчы коллективтериниң чыскаалы, тыва национал хевирлерге спортчу маргылдаалар, бот-тывынгыр уран чүүлдүн тергиннериниң концерттери болган. Ол бүгүн эки турачыларның салгалдары, тус чер бот-башкарылганың чагыргалары организацияста эрттирген, олче школачылар, башкылар болгаш өске-даа албан черлериниң ажилдакчылары идепкейлиг хаара туттунган.

— Тыва Республикада Сентябрь 1 — Эки турачыларның хүнү кылдыр бо Тиелелгениң 70 чыл оюнуң чылында чарлаттынган, ону бир дугаар демдегледип эрттирер деп турар-дыр бис. Кандыг хемчеглер эртерил?

— Тыва Республиканың Чазаа Сентябрь 1-ниң хүнүн Эки турачылар хүнү кылдыр бадылааны — база онзагай чүүл. Мен бо байырлалды эрттирериниң талазы-биле оргкомитетинде кирип турар мен, ол дээрге бистиң хөй-ниити организация-высты Чазак деңгелинге үнелеп турары ол.

Эки турачыларның чурттап турган кудумчуларыңа болгаш Кызыл хоорайда Эки турачылар кудумчузунга Аныяк гвардияның идепкейчилери ол кудумчуларны аштап-арыглаарының талазы-биле акцияны чорудуп турар. Культура одагларының шуптузунга бо байырлалга тураскааткан хемчеглер планнаттынган, Август 31-де Кызылга Тиелелге шөлүңге бодал чечек салыр езулал болгаш митинг эртер, Эки турачылар кудумчузунга аяныг номчулга мөөрейи, школаларга Тайбың кичээлдери эртер дээш хемчеглер хөйү-биле планнаттынган.

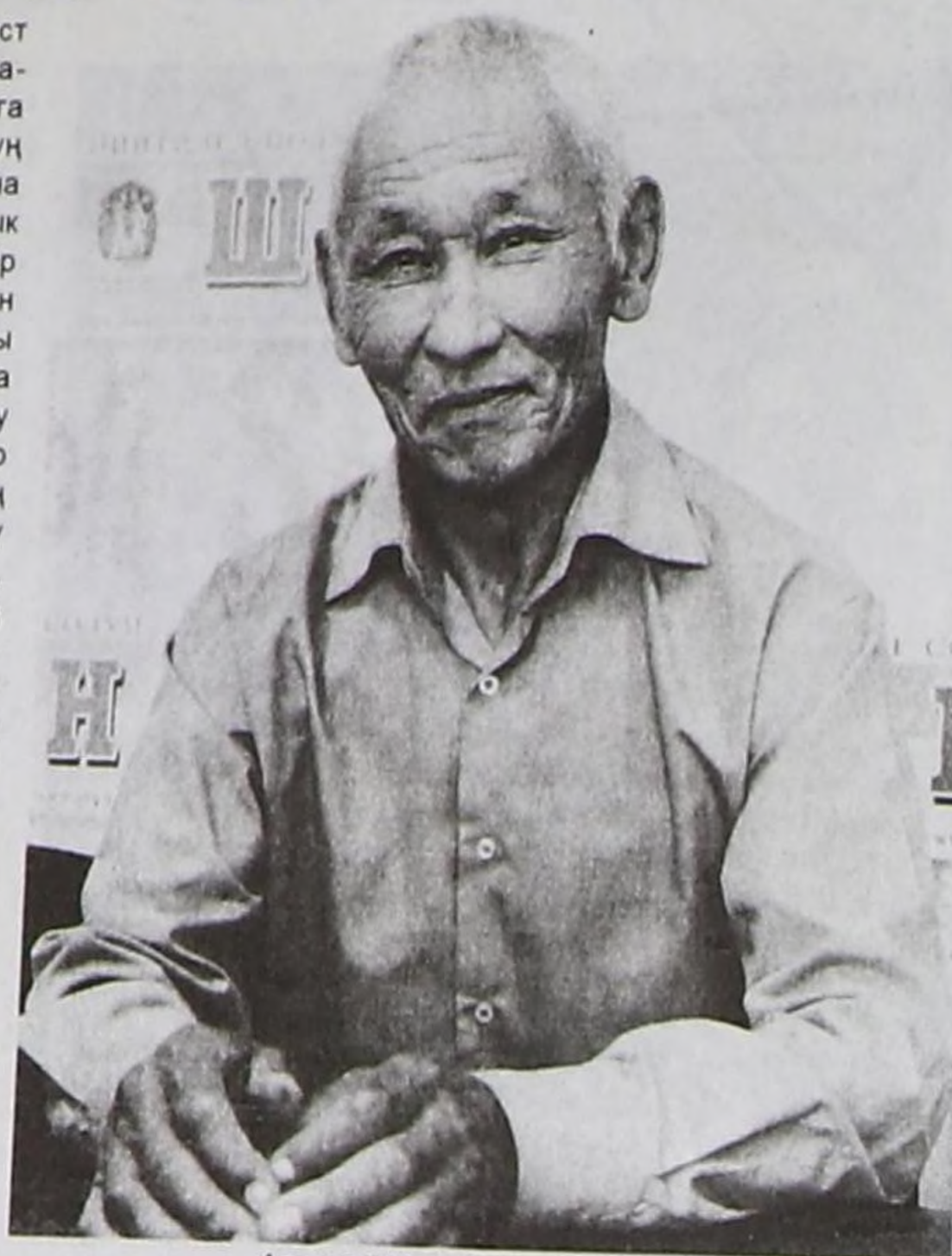
— Эки турачыларны силер таныыр турдунар бе?

— Ийе, бичимде бажыныска кээр турдулар. Кандыг-даа кижиле ачазын анаа-ла кижиле бодаар болгай. Мээң ачам эштериниң дугайында номну бижип тура, оларның-биле сырый харылзааны тудуп турган. Мен база ол эки турачыларны тускай онза төөгүлүг улус-тур деп кайын бодаар ийик мен. Ачамның эштери деп көөр турган мен. Ам бо медегелем, бажым турган болза, дыка хөй чүүлдерни билип, бижип, сактып алып турган-дыр мен ийин.

— Ачаңар онзагай кижиле турганын каян билип кагдыңар?

— Чогуу ачам эштериниң ачалары ышкыш эвес, хөй-ле чүүлдерни бижээр, май 9 чокушуп олурда, ужуражылгалар барып турарын билер мен. Ынчалза-даа ону мен ачамның ажалы-дыр деп билип чордум. А ол үеде элээди оолдун (бодун ыңча дээр ол — ред.) сонуургалдары база хөй турган.

Ам бо хүннерде ооң кылып чораан ажалын уламчылай бергеш, көрдүм. Эки турачылар: Норжуң Кыргыс Балчыро-ооловна, Сундуй Андрей Навачыган-



Алексей Михайлович СУНДУЙ.

ович, Таржаа Тонгак Хорун-оолович, Дажымба Даниил Чалзырович — оларның дугайында материалдар чыгган папкада 70-80 арыннар бар. Ол дээрге эки чыгынган папкаларны адап турарым ол. Ачамның янзы-бүрү албан черлери болгаш школачыларның истеп-тывар тускай бөлгүмнериниң киржикчилери-биле чагаалажып турганын, солунга материалдарын шуптузу бир папкада 100-100 арын, ниитизи-биле 5 папка бар, ам-даа бар. Та канчап четтигип турган кижиле. Ол чагааларга шуптузунга харылап, бодун ажалыңа база багай эвес ажалдап турар диттип турган кижиле.

Чүгле бо факт безин ачамның дугайында чугаалап турар. Ынчангаш анаа, ооң кылып чораан ажал-ижинге төлөпиг уламчылаар дээш кызып чоруур мен.

— Бодунарның хуунарда кандыг төөгүлүг барымдааны эскерип ажиттыңар?

— Ада-чурттуң Улуг дайыныңа тулушкан соонда төрөөн Тывазынче тыва эки турачылар тиелелгелиг чанып келгенер. Мээң бо хүнге чедир шинчилээнимниң түнели-биле алыр болза, 140 хире аъттыг шериглер, 8 танкистер, 3 летчиктер фронтундан чанып келгенер. Танкистер, летчиктерниң кажы келгенери билдингир. Тываның Национал музейиниң шыгжамырында 1944 чылдың июнь 17-де тыва эки турачы аъттыг эскадронну Улуг-Хемниң ол чарындан эгелеп ТАР-ның Чазаа, арат-чонувус уткуп турарының дугайында 27 чурук бар.

Ол чуруктарны шинчилеп олургаш, Кечил-оол Т.Б. командирниң башталгазы-биле чыскаалып алган ийилеп чоруп орат аъттыг шериглерниң баштарын санап көөргө, 108 кижиле хире. Ламаны, Бичен-оолду кым танывас боор. Олар эштеринден бир баш бедик. Сундуй Андрейни көрүп калдым. Оон ыңай санинструкторлар 8 кижиле санаттынып турар, а арткан 2 уруглар кайда ирги? Черле шыны херек

— чеже аъттыг шериглерни 1944 чылдың июнь 17-де тыва чон уткуп алганы, оларның аттары кымыл?

— Ындыг айтырыгны кандыг-бир сан-барымдааларга даянган, кылып-ла тур силер ыйнаан але?

— Ийе, санап көрээлиңер. 11 танкистиниң үжү дайынга мөчөөн, ында 8, 206 чамдык документтерде 220 эскадрон шериглериниң 112-зи чанып келген, 61 кижиле Ровно девискээринге тулчуушкунга мөчөөн, 5-6 кижиле балыглангаш, госпитальга чыткаш, эш-өөрүндө озалдап келген. 11-12 кижиле балыглангаш, госпитальга чыткаш, сегээш, катап фронттуге чорупкаш, чанып келген. 6-7 кижиле балыглангаш, сегээш, катап фронттуге чорупкаш, читкен.

— Эки турачылар дугайында бижээр чүүлдер хөй болгай. Ында тодараттынмаан боордур бе?

— Бо үеде чедир тыва эки турачылар дугайында хөй-ле чүүлдер бижиттинген, ыңчалза-даа ында карышкак-чөрүшкөк фактылар көвей бооп турар. Чижээ, Ендан Күжүгеттин өлгөн чылын шупту ном-сеткүүлдерде 1970 чыл деп бижип турар. Номчукчулар анаа бүзүрөп турар. А Енданның уйнуу Анай Красовна Хертектиң меңээ эккелген кара херечилели-биле алыр болза, ооң кырган-ачазы 1952 чылдың апрель 26-да чок апарган. Ындыг фактыларны 40-50 чедир маңаа бижип болур мен.

— Ындыг болза эки турачыларның өг-бүлезиниң кижигүннери документтерни Силерге хоолгалааш чорудар болза эки ышкыжыл.

— Ийе, бо таварылганы ажалдап дамчыдай: тыва эки турачыларның ажал-төлүнүн бо үеде сорулгазы болза — мээң олар-биле ужуражырым мурнунга чедир ол эки турачы ада-өгбелериниң төрүттүнгөн херечилелин, өлгөн херечилелдерин, кара херечилелди белеткеп

каар болза эки. Оларны төвү, хоорай ХБАБ (ЗАР) леринден ап болур. Сокчок. Черле ыңчаш, маа, жини таптыг шинчилээ ооң шупту документтер апаар — күш-ажыл дептер зылгалар, хүндүлел бижиле шаңналдары, сактыышкы шупту эдилеп чораан өскү документилери.

Оон өске медээ ап бол тыва эки турачының тө чугаалап, сактып болур у — кырганнар. Мен ол сактыышкыннарын видеожип турар мен. Эрткен мээң өөм ишти Чечек Седина-биле 40 ажыг кижиле сактыышкыннарын боду видеокамеравыска бижид. Ол бижимелдер Тыва Национал музейиниң алдын фонду кирип турар. Ол талазы музейиниң фонд даргазы Р. да Биче-ооловна Ховалыг кады ажалдап турар бижиле айтырыгга мээң экспедицияларым үезинде чүү хер дээр — тыва эки турачылар уруглары ол сактыышкы бижир мурнунда эки турачы эки билер, кады чурттапган кырганнарны белетк ужуражылганы организаст меңээ чогуур үезинде дыңа ужурулуг. Бо күзүн-кыжын бо ла 40-50 хире ыңдыг ажал кылыксап тур мен.

База бирээ ажал — тыва эки турачыларның хөөрлө дилээри. 2013 чылдың апрель 5-те эдил каан Россия № 4292-1 «Чуртту камгаш, өлгөннөрниң чы адын мөңгөжидер дугайында» деп хоойлу езугаар тыва эки турачыларның хөөрлө шериг хөөр-шыгжамырла хамааржыр. Ол хөөрлер тускай чагыргаларының хайгааралы турар ужурулуг, шуптузун хоой езугаар бүрүткөдир. Мен Тыва Республиканың тураскаалда хайгаараар албан черинде тургустунган күрүне комиссиязын кижигүнү кижиле мен. Ынчангаш бистиң, тыва эки турачыларның салгалдарының, сорулгазы эки турачыларның хөөр бүрүткө чурукка тырттыргаш, чевегни кайы чүкте турарын чураш, чевег суурнуң кайы талазында турарын документте демде лээр бис. Ооң соонда кожууну тускай ажилдакчылары-биле бүрүткөл кылгаш, таңмалыг паспорт база кылып бис. Мындыг ажал харыс салгалыг-даа үе, күш-шыдал чарыгдарыңа берге-ле болду бе? Чамдык эки турачылар уруглары ачаларының хөөрүнүн кайдазын безин билбестер болдур ийин.

— Бо хөй кылып чоруткан ажилдарыңар дыка хөй ажал-түңгө үзөр болгай. Деткимче чокта ону кылыры берге, кымнар силерге деткимче берип турган ирги, чажыт эвес болза, адап көрүңер.

— Колдуунда өг-бүлемниң деткимчези. Өөм ишти Чечек-маа Сединевнаның деткимчезин демдеглевес аргажок. Эки турачыларның салгалдарының амыдырап-чурттап турарының деңгели аңгы-аңгы.

болгаш алдар-адының хүнү

«КАЯА-ДАА ГВАРДЕЙЖИ»

Мөгөйүг

Көк-Чыраа донгактары дөр-чылдарда көшкүн амыдыл-дыг чорааннар. Буура-Бели, Мир-Суг ынчаар кыштаглаар. Скаар, чайын Көк-Чыраага көк-кезек бооп, хонгулаптар. Стай-оолдун ачазы Олай-Арыг хоорай чоогунга, Хем эринге десепке өөн таамал тигер. Хоорай кирип жарда, суглаарда эпигер. Ооң кадында огул Достай-оол хожоага самбын чууп база бени берген.

Бир-ле кезээ огул кезээ-тей өөнгө далашты сүргей чыл келген.

ССРЭ-же немец эжелектер халдаан. Хамык оолдар риге чоруп тур. Доржукай-кады шериг черинче баар дугуруштувус — деп ачазына балаан.

Эр кижилер хүлээлгезин күү-дир апар. Чоруур бооп-тур дээш, сөөскен даңазын оладыр сорган.

Ада-иези огул даартазында риге үдеп, ак орукту күзеп, кызын база чажып кааннар. Идиг-даа ыы-сы, дүвүрел күдүлгел!

Кызылда шериг хоорайына турмуш шаккылаар. Да-ны өөредилгелер, ырак-узак оолдар.

1943 чылдың алды айда рев-люция Танды-Уула, Буура сын-на ажалдыр улуг поход кылган. Шаан-Арыг хоорайга кээп, хем чериниң аргаларын, үгер-биле кара адарын чыылган көргүскен. Достай-оолдун иези, төрөлдери база аңаа ген.

Фронттуге эки тура-биле уур күзөлимни илередип, диришкин кирип кижилер. Хары манап тур мен — деп, тузунга дыңнадырга, баштай даа бук дивизен.

— Шериге баарда, бодун чүткүдүн чоп, ам шуут чаа-дайынче баар дей бердиң бе? — деп, адазы элдесинген.

— Төрзөн чуртун камгалаары эр кижиниң хүлээлгези дээр бол-гай сен. Маңаа айтырыг турбас ужурлуг — деп, Достай-оол рев-шериге езу-биле харылаан.

— Оглумнуң оруу ак кижилер. Дайзыннарны чылча шапкаш, тиелелгелиг чанып кээр — деп, авазы улуг Буура даанче ак сүдүн чажып, тейлеп-чалбарып орган.

— Шынап-ла, чүгле сиирден бүткен Олай огул Достай-оолга ок дээр хамаанчок, кайтыга бээр болзун! Көргөй-даа силер — деп, ойнап өскөн эки база-ла эки турачы Красин Доржукай чугааны баштак аянче шилчидипкен.

Ревшериглер ногаан шык-ка чыскаалып, үрер хөгжүмнүн үделгези-биле марштап, ынаар, Эйлиг-Хемниң паром уунче, басыпканнар. Кызыл тугун киискиткен. Төрзөн чур-ту дээш амы-тынын-даа бээринге белен шериглерниң аразында оларның огул бар болганына авазы, ачазы чоргаарланып ар-тып калганнар.

Ол-ла чылдың тос айның бирээде Олай огул фронттуге үдээн. Эки турачы эскадроннуң командири Эжым чурттуг Балданның огул Кечил-оол боорга, ашактың сеткили чым-чап, хөй кижиниң аразына ба-зып турган.

Достай-оол Оюн Оолактың командири аны биги взводунун ийиги салбырының дайынчы-зы апарган. Ковров хоорайга дайынчы өөредилгени эрткеш, мурнуку шугумче эш-өөрү-биле кады халкан.

Тыва эскадроннуң хамаар-жып турганы Морозов аттыг аъттыг шериг дивизиясы не-

мец-фашисттер эжелекчилерниң ханы тылынче кирип, барык үш ай дургузунда дүн-хүн чок тулчуушкуннарга кирип келген. Тывада дег дызырткайнып турар соок-даа чок, хады, чаъзы, хары холуй чаап турар Украин черге Достай-оол чүнү көрбээн дээр. Тулаага дүжүп, малгаш-баларга боражып, сыылаан октарның аразы-биле бурунгаарлап, каң кадык кончуг анык эштериниң, командирлериниң балыгланып, өлүп турарын ийи караа-биле көргөн.

Эжелеттирген Украинаның төвү турган Ровно хоорайны хостаары дээш тулчуушкун Достай-оолдун сагыжына бүгү назынында артып калган. Эска-дрон бүрүнү-биле демир-орук станциязын хостаар даалганы алган. Бо дээрге эң-не хары-салгалыг дайынчы даалга дээр-зин капитан Кечил-оолдун политика талазы-биле оралакчызы улуг лейтенант Байыскалаң взвод бүрүзүнге дыңнаткан.

Кежээликтей кызыл раке-талар дээрже ужулкан соонда, командир Оолактың: «Төрзөн чурт дээш бурунгаар!» деп командазының аайы-биле эки ту-рачылар диңмиттиг «ура!»-биле халдап кирген. Снарядтарның кыпсынчыг частышкыннары черни сирилеткен, ыш-бус бол-гаш өрттер шыаа алган. Сактыр-га, амылыг чүве артпас хире.

Фашистер шавар халдааш-кына удур диңгизге чедир чөпсегленип белеткенген. Бажыңнар дээвиерлеринден, чокпак хадылар баштарындан безин боолап, сындырган бөрү ышкаш, туткуланып турза-даа, гвардейжилер тура дүшпээн. Оларга дузалажып, бөрттеринде кызыл жожаалыг партизаннар база халдап кирген.

Достай-оол автомадын чаза

тутпушаан, дескен немецтер-ни вагоннар чанынга чедир сывыртаан. Атылажышкын мырыңай киткей берген. Рель-стер аразына ийи-үш-даа эжин-ге ок дээпкенин ол көргөн. Ооң килең-кылы улам киткеп, кы-зыл от аразы-биле халып, бөлүк дайзыннарже автомадын огул төндүр бүлгүртүпкенин безин эскербээн. Ровно хоорайны хостааны дээш тулчуушкунга көргүскен маадырлыг чоруу дээш «Эрес-дидим чорук дээш» деп медаль-биле шаңнатканын Достай-оол сөөлүндө дыңнаан.

Достай-оол Дубно дээш тул-чуушкуннарга кирип чоруп турда, эки турачы эскадроннуң бот составының үштүң би-ринден эвээжи дириг арткан. Командыралдың шийтпирин езугаар эскадронну Ковров хо-орайже дыштандырып чоруткан.

Достай-оол Александр Олай-евичиниң кады чаалажып чо-раан өөрү: Красин Доржукай, Норбу-оол, Донгак Бегзи-Хуурак, Ховалыг Очур суглар Достай-оолду «Каяа-даа гвардейжи» деп ойнай-сылдай шолалап ал-ганнар. Оларның оозунда утка-ла бар. Олайевичиниң сөглээн сөзү ажал-ижи-биле кажан-даа карышпазы, херек апарганда, туржуп шыдаары ооң аажы-чаңының онзагай шынары ол.

Александр Олайевич — «Улуг-Хем» солунун үндө-зилекчилериниң бирээзи.

Александр Олайевич-биле «Улуг-Хем» солунун редакция-зынга кады ажалдап турган чылдарывыс уттундурбас. На-зыны улгады берген хирезинде, номчукчулар-биле ужуражыл-галарга бо-ла кирип бээр кижилер. Кара-Тал биле Чаа-Хөл ара-зынга чадаг кылаштажып-даа чордувус. Сактырга, бухгалтер кижиниң номчукчулары-биле кандыг-даа харылзаа чок ыш-каш. Олайевич — бодунун ажи-



лын номчукчулары-биле дорт холбаар кижилер. Бирикчилериниң гонорарын ай санында түңнээр. Доктаамал бирикчилер турган Александр Чигден, Танды-оол Нурсат, Монгуш Өлчей-оол суг-лар чамдыкта эвээш материал-дар бижий бээр, дораан-на «Бо кижилер канчап барды?» — деп айтырып келир.

Ажылдакчыларның акша-шалынын өй-шаанда үндүрүп бээр дээш, шуут карак кы-зыл. Акша четпейн баар бол-за, ол банк эргелекчизиниң өрээлиден шуут үнмейн-даа баргылаар.

Редакциявыстың типогра-фиязы тускай кочегарлыг. Хө-мүр-даш суг бо-ла чегейтей бээр. Олайевич эрги Шаган-Арыг-же автобус дозуп бадыптар. Ады-рылбас-хоорулбас, ашак келди дээш, АТБ-ниң диспетчерлери дүрген-не аңаа чүк машина-зын бере кааптар. Чадаанадан хөмүрлөп, Шаган-Арыгдан суглап-даа эскээр эрес-ле кижилер. Ооң чырыткылыг омур-хевирин кады ажалдап чораан эш-өөрү ам-даа утпаан. Александр Достай-оолдун ат-сынын алдар аллеясында алдын үжүктөр-биле бижээн. Ынчангаш ону эки турачылар база ооң кады ажалдап чораан эш-өөрүнүн «Каяа-даа гвардейжи» деп адай бергенинде уjur-ла бар.

Чөрөвө КЕЖИК-ООЛ, ТР-ниң алдарлыг ажил-дакчызы.

ЭРЕС-ДИДИМ ДАЙЫЛДАШКАН

мыдырал бодунун төнчү чок тарын шапкыны-биле эртип-р. Ол ындыг дээрзиниң керечилели — бистиң Тыва үвүстүң эрткен төөгүзү, 2014-да Тыва биле Россияның нежилгезиниң 100 чылдаа-бо чылын Улуг Тиелелгениң оюн демдеглер турары-болур. Бо улуг болуушкун-а бистиң ада-өгбелеривис иттынмас истерин кезээ-еде арттырып каан.

Ада-чурттуң Улуг дайынының ы-дошкун оруктарын эрт-ки турачыларның бирээзи-стиң улуг даайывыс Алек-сандр Олайевич Достай-оол (ага). Бистер, чээннери, ы-выстың бодунун бижи-п аны сактышкын демде-герин чыып белеткээш, иелгениң бо юбилейлиг-инда «Каяа-даа гвардей-жи» деп аттыг ном кылдыр-рдувус.

Александр Олайевич Дос-то-Улуг-Хем кожуунуң Көк-

Чыраа сумузуңга 1923 чылдың январь 1-де Олай Сагбасович Донгак биле Дамдын Сайынов-на Ондарның арат өг-бүлезинге оларның 6 ажи-төлүнүн иштин-ден оолдарының хеймери, 5 дугаар огул болуп төрүттүнген. Ол бичии чажындан-на топ-тут-томаанның, кижизиг, ада-иезиниң төлөптүг огул болуп, оларны өөртүп чораан. Эрес-ке-жээ болгаш мал-маган кадарып, адазының чазаныр, дарганнаар ажилындан эгелээш, аът-шары бажы мунуп, сизген кезип, ача-зынга буга касчып, колхозчулар-га дузалажы берген. 11 харлыг тургаш, улуг улус-биле кады Шаган-Арыгның ликбез пункту-зунга өөренип апкаш, аревзчи анык үезинде бирик билбес чо-рукту узуткаарына идеккейлиг кирип, бижээчилеп-даа турган.

Александр Достай-оол 1942 чылда Тываның Араттың Рево-люстуг Шериниң хүрээленинге эки тура-биле албан эрттирип киргеш, дайынчы белеткелдиң



мурнакчызы, политиктиг болгаш ниити эртем өөредилгезинге кызымак, сагылга-чурумнуг сол-дат апарган. ССРЭ-же гитлержи Германия халдаан соон дарый ревшериг Александр Достай-оол эки тура-биле дайынга удур тулчул кирерин илергейлээн билдиришкенин ТАР-ның нам, чазаанга кирип. Ол күзели бот-

танган болгаш 1943 чылдың сен-тябрь 3-те эки турачы капитан Түлүш Кечил-оолдун команди-лааны эки турачы эскадроннуң сатавынга фронттуге аъттанып-кан.

Дайындан дириг ээл келгеш, даайывыс тайбың ишче шымнып кирген. Бо чазын чээннери бис-тер ооң «Каяа-даа гвардейжи» деп аттыг номун үндүргеш, ооң өскөн-төрзөн чери Улуг-Хем кожуунуң Көк-Чыраага болгаш Шаган-Арыг хоорайга номнуң презентациязын «Чечек-Саян» ансамблдин хоочуннарының улуг концерт көргүзүү-биле эрттирдивис. Ол сактышкын кежээлер делгелге, викторина, оюн-тоглаа-биле кончуг солун кылдыр эрткен. Ону эрттире-ринге улуг дузаны көргүскен кожуун чагыргазының даргазы Мерген Кыргысович Анай-оолга, ооң командазынга, Көк-Чыраа суурнуң хоочуннарынга, «Улуг-Хем» солунун редакциязынга база мээң кады ажалдап чоруур

«Чечек-Саян» ансамблиниң артистеринге өөрүп четтир-генивисти илередип, амыды-рал-чуртталгазынга кежик-чол-ду, улуг-улуг чедишкыннерни күзедим. Эки турачы даайымга тураскаадып, бичии шүлүк чо-гаадып кагдым:

Амы-хууда ажил кылып,
Анаа тайбың чурттап чорда,
Арбанга-даа ады үнмээн
Анаа-ла-бир арат чораан...
Өлүм биле чуртталга ийи
Өршээл чокка тулчу бээр,
Эки тура шериглери
Эрес-дидим дайылдашкан.
Ада-чурттуң дайынынга
Алдар шыпкан маадырлар —
Кечил-оолга, Достай-оолга,
Чүргүй-оолга,
Түметейге, Бүрзекейге,

Бичен-оолга
Төрзөн чурту чоргаарланып,
Түмөн чону байырлап тур.

Раиса КАРА-ООЛ,
Тыва Республиканың ал-дарлыг артисти, «Чечек-Саян» ансамблдин хоочуну.

ЧАРАШ ЧАҢЧЫЛДЫҢ ТЫВЫЛГАНЫ ӨӨРҮНЧҮГ

Шахтерлар хүнүн таварыш-тыр Тываның Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол интернет четкизинде бодунуң хууда арнында мындыг одуругларны дамчыткан:

«Бистиң төрзэн чер-чуртувуста сөөлгү чылдарда база бир чараш чаңчыл тыптып келгени өөрүнчүг. Ол чаңчыл күш-ажылдың кижилеринге турскааткан. Бо хүн база-ла

дыр үнөлээри дээрзе, бистиң бичии уругларывыстың көлүр үдө мергөжил шилип алырынга база идиг болур. Бо чылын база өөрөдиге чылының эгезинде сургуулдарга болгаш улус-чонга эки белек-тир. Шахтерлар хүнү-биле күш-ажылчы мергөжилдин кижилеринге алдар-мактал!» — деп ол чылыг сөстөрни шахтерларга сөңнээн.

Шынап-ла, Дарганың би-



Чадаананың хөмүр-даш уургайының ажилчыннары Танаа-Херел Куулар биле Шораан Ооржак.

шахтерларның алдар-адынга турскааткан байырлыг хуралды эрттиргеш, Арат шөлүнгө ат-сураглыг «Фабрика» дөп бөлүк республиканың чонунга концертти көргүскөн. Эрткен чылдарда Шахтерлар хүнүгө турскааткан концерттерге кожуун, суурлардан аныктар хөйү-биле келген. Ажил-иштиң кижилерин мындыг бөдик кыл-

жип турарында дег, август 30-ниң хүнүн бистиң республикага чылдың-на бөдик деңнелге эрттирери чаңчыл апарган. Бо удаада база-ла ол хүннүң дүш соонда, Чазак Бажыңының хуралдаар залында республиканың күш-ажылчы кижилери чыгып, шаңнал-макталды алганнар. Шахтерлар хүнүгө турскааткан байырлыг хуралга ТР-ниң



Баштыңы, Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол чылганнар-га байыр чедирип, амыр эвес ажил-үүлезинге чедишкннерни күззэн. Байыр чедиришкннерге улажып, «Тываның энергетика үлетпүр компаниязы» ХАН-ның чингине директорунуң бирги оралакчызы Андрей Чурин, Межегей хөмүр-даш уургайының чингине директорунуң хүлээлгезин күүседип турар Александр Хабаров болгаш «Тываның даг-руда компаниязы» КХН-ниң чингине директорунуң хүлээлгезин күүседип турар Валерий Куликов чылганнар-га байыр чедирип, боттарының ажил-чорудулгазын кысказы-биле таныштырган.

Ооң соонда үлетпүр адырынга үре-түннелдиг, ак сеткилдиг ажилы дээш өөрүп четтиришкннн бижиктерин Дмитрий Блиновка,

Елена Гурковага, Геннадий Задавинге, Михаил Кузовлевка, Танаа-Херел Кууларга, Евгений Лобановка, Егор Моломдайга, Владимир Мухамедовка, Александр Ремарчукка, Анастасия Шеховцевага, хүндүлел бижиктерни Сергей Бажинге, Юрий Варфоломеевке, Анатолий Литвиненкога, Георгий Марченкога, Шораан Ооржакка тывыскан. Ол ышкаш Кызылдың №15 лицей школазының өөреникчилери үлетпүр адырының хоочуннарынга байыр чедиргеш, тускай белектерни сөңнээн (чурукта). Бо өөрөдиге чылында даг мергежилге угланышкынның программаны ажилдап кылгаш, кириген. Республиканың 5 школазы бо угланышкын-биле ажилдап эгелээр. Шахтер мергежили ховар болгаш ажыктыг деп чүүлдү

Тываның Баштыңы не деглээн.

Тываның хөмүр-даш улуг бүдүрүлгелери на шахтер хүнүнде Рс артистерин чалап өөрүнчүг. Ол дээрзе, ты өөрүшкүнүң, хүндүткел төрзэн Тывавыска сайз демдээ-дир. Эрткен чыл нушки», бо удаада «Ф бөлүүнүң аныак артисте шоорун бараалгаткан. өскелерден онзагай бой малын олар магадап чу нар.

Бистиң республикавы ажилдың кижилеринге кааткан эки чаңчылдың ганы, шынап-ла, өөрүнчү

Анисья Т

«ФАБРИКА» бөлүү аян туткан

Август 30-де Арат шөлүнгө ажил-чыннарның база бир улуг байырлалы — Шахтерлар хүнүгө турскааткан байырлыг концерти болган.

Чыгып келген көвей чонга, шахтерларга баштай Тыва эстраданың артистери Мерген Куулар, Сайлык Омун, Айдаш Барынмаа дээш, оон-даа өскелер байыр чедирип, ырыларын бараалгаткан соонда, ТР-ниң Чазак Баштыңы Ш.В.Кара-оол республиканың бүгү-ле ажил-ишчилеринге, шахта ажилчыннарынга четтиргенин илередип, бердинген ажил-агыйынга чедишкннерни күззэш, күш-ажылдың тергнннеринге күрүне шаңналын Анатолий Анатольевич Литвиненкога («Тываның энергетика үлетпүрүнүң корпорациязы — Майнинг» БелАЗ 7555 Д деп машинаның чолаачызынга,) Сергей Юрьевич Баринге («Тываның энергетика үлетпүрүнүң корпо-

рациязы — Майнинг» экскаватор чолаачызынга), Дмитрий Михайлович Блиновка («Тываның энергетиктиг үлетпүр корпорациязы — Майнинг» аар чүък чүдүрер техниканың чолаачызынга) тывыскан.

Чыл санында-ла эртип турар шахтерларның байырлыг концертинге мооң мурнунда база Россияның эстрада артистери кээп, тыва чонну, аныктарны өөртүп турган болгай. Бо удаада база-ла «Фабрика сылдыстары-1» төлевилелдин киржикчилери Александра Савельева, Ирина Тонева, Александра Попова («Фабрика» бөлүү) чалаттырган. Оларның келирин четтикпейн манап турган көрүкчүлөр «Фабрика» бөлүү чедип кээрге, адыш часкаашкыны-биле артистерни уткуп, хүлээп алганнар. Олар чон-биле мендилежи, шахтерларга катап-катап байыр чедиргеш, ырлап-шоорлап кирипкеннер. Долгандыр хайым чон олар-



биле деңге ырлажып, самнап-хөглээн. Артистер ырлап дооскаш база катап байырлап таварыштыр ажил-ишчилерге

аас-кежикти, өөрүшкүнү күзеп, оон аалдап келирин аазааш, байырлаш

Эре



Михаил НОРБУНУҢ тырттырган чурукта

ДАЙЫН-ДАА, ТАЙБЫҢ-ДАА ҮЕДЕ

Михаил СУНДУЙ

Монгуш Төгүл Маңнаевич (Монгуш Маннай-оолович) чылда Барыын-Хемчик кожуундары Кара-Шанчыг деп төрттүнгөн. Ол — бодунуң бурунгаар чүткүлдүг кичи турган болгаш, тыва бижики шынгаздып алганнарның Хорум-Даг сумузунун үзүрүнүн секретарына адап, сумунун араттарына адап, тыва бижики баш тургаш, 1932 чылда ТАРН-ингунг кирген.

дап турда, ССРЭ-же фашист Германия оор езу-биле халдааш, дайынны эгелзэн. Дөскөл чок чалыы назынның чалбырааштыг чүрээ ону дайын шөлүнчө кыйгырып, акы-дунма орус чонну ара-атанзыг фашизмнің аспаандан хостажыр буянын үлө-херекче албадапкан.

Монгуш Төгүл Ровно дээш тулчуушкунга балыгланган, ол госпитальга чыдарындан ойталааш, эскадроннуң санитар салбырынга эмнетпишаан, старшина Дажы-Сереннің ажил-агыинга дузалажып турган. Сурмичи болгаш өске-даа украин суурларны хостажырының тулчуушкуннарынга балыы экирбээнде киржир ужурга база таварышкан. Адып-боолап, үңгеп-союп турда, оон балыгланган чери часты берген.

Ынчангаш ол эскадроннуң ажил-агый черинге шуут артып калган.

Монгуш Төгүл дайынчы эш-өөрү-биле кады чанып келгеш, Сүт-Хөл райкүүсомуңуң секретарына ажилдап тургаш, өг-бүлө аайы-биле Барыын-Хемчик кожууннуң Дөң-Терезинге чурттап берген. Колхозтуң тудуг бригадасынга, оон Дөң-Терезин биле Шекпээр колхозтар каттыжа бээр-ге, тудуг бригадирлеп 1960 чылга чедир ажилдаан. 1960 чылда Ак-Довурактың тудуг эргелелинге тудугжулап ажилдааш, Ленин аттыг даг-дүгү комбинатты ажил-лалга кириеринге үлүг-хуузу кириген. Комбинат ажил-лалга кирген сөөлүндө, даг-дүгү ылгап-сорттаар цехке 1974 чылга чедир ажилдааш, хүндүлүг дыштаныл-гаже үнгөн.

Монгуш өске арткан эш-өөрүнге бодаарга, орай, барык бежен харлап бар чыда өлгөн. Чүге орай өлгөненин айтырарга мынча дээр киж:

— Амыдыралга дыка эшке-дээр-ге, талаар. Амыдыралдың амданын амзап, оон нарын ай-тырыларын ыяк өөренип албаска кайын тааржыр — деп шын-на сеткилинден чугаалаан.

Бодап, көрүп чоруурга, оон ол сестеринде утка, кижизидикчи салдар бар хире. Өг-бүлени орай туткан-даа бол, ону аас-кежик ойбаан: хөй ажы-төлдүг ада бол-ган. Уругларының авазы Төлээ Чаш-ооловна даг-дүгү арыглаар фабриканың руда сайзырадыр цегиниң машинизи бооп ажилдап чораан. 4-кү разрядтың машини-зи. «Иениң алдары» орденниң

шупту 3 чадазының эдилекчизи.

Дайынның болгаш тайбың иштиң хоочуну Төгүл Монгуштуң өг-бүлөзи интернационалчы: улуг уруу Саянаның өөнүң ээзи — казах, демир-орукчу, огул Тарас Красноярск крайның Енисейск районунда тракторист, ол чер чурттуг орус келин экелген. Огул Анатолий — интернационалчы дайынчы. Ол шериг албанын афган чоннуң амыр-дыжын кам-галажып эрттиргеш, эки турачы ачазының ат-алдарын сыкпаан.

«Эки кылган ажил — элп читпес алдар». Төгүл Маңнаевич Ада-чурт дайыны орденниң 1 чергежи, «Дайынчы шылгалар дээш» деп болгаш өске-даа медальдарның эдилекчизи. «СЭКП-ге 50 чыл болганы» хөрөк демдээ-биле база шаңнаткан.

А.Сундуйнун архивинден ал-ган.

БИР ЧУРУКТУҢ ТӨӨГҮЗҮ



суртаалы дээш, Минусинскиге ада-иезин адып шиидип каан. Би-чии чаш кижини, авамны, оон тура аътка ушкарып ал-ган шапкынчылар Бии-Хемниң Ар-жаанда аалга хал-дып чедип кээр-ге: «Төрелдери та кайда чүве, чаш кижини бис өстүрүп каалы» — дээш, аалдың ээлери арттырып алган дээр. Улга-дып, чүвени билип турар апаарга, ада-иези авамның ук-төөгүзүн айтып

берген. Бии-Хемниң Туран-га Кочкин дээр улус авамның төрелдери бис деп тып чедип келгенин билир мен. Авам бо-дур. Меңээ бо чурук онза ут-калыг. Ачам Тевек Танчынович Кара-Сал Кызыл Шеригге белек кылдыр 300 эжеш хаакты чазап бергенин билир мен — деп, бажы мөңгүн шыпкан, эрес карактар-лыг Борбак Кыргысовна чугаа-зын доосту.

а Национал музейниң турттуң Улуг дайын чыл-га тураскааткан залында нып олурар үш кыстың чу-р. Кынарлы ол? Оларның аи — бо музейниң ажил-чы Борбак Кыргысовна кыстың авазы. Кырган-ачам поляк Фе-рневский деп киж чүве-лар Сарыг-Сепке чурттап, Колчактың шериглери ш, кызылдар дугайында

ТЫВА ЭСКАДРОННУҢ ТУГУ ЭЛЬБРУСКА КИИСКЭЭН



Бо чурукта тыва аъттыг шеригжи тыва эскадроннуң Кызыл тугун чыттап, дайын-чы даңгыраан берип турар. Ол туктуң төөгүзү онзагай болган. Дайындан келген эки турачыларның Кызыл тугун тут-кан ол чуруунда дайынчылар ынаар-ла төңчүзү ырак апарган кел чыдарлар. Ол тук чогуу-на канчап барганы билдинмес.

Тыва аныяк альпинистер удуртукчузу Мариана Сурунчап-биле Тиелелгениң 70 чылынга тураскаадып, Эльбрус дааның 5 муң ажыг бедик шыпшыныче Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиелелгениң 70 чылынга турас-кааткан үнүшкүннү кылган. Ол улуг хемчеге белеткенип тура, альпинистер тыва эки турачыларның эскадронунуң тугун, тыва эки турачыларның ат-алдарын бедик чорзун деп делгередиди-биле ол шыпшыктың бажынче үнгеш, аңаа киискидер деп сорулганы салган. Туктуң боду тывылбаан болганда, оон хоолгазын архив-терни көдүрүп тургаш, Москва хоорайга чагыдып кылдырткан. Альпинистер боттарының мур-нунга салган сорулгазын чет-кен. Ам ону дамчыдары арткан.

Ону август 28-те Тываның Национал музейге хүлээткен.

АМ-ДАА ТОДАРАДЫР ЧҮҮЛДЕР ХӨЙ

(Уланчызы, Эгези 4-кү арында).

чангаш оларның детким-ип турары база аңгы-аңгы элдиг. Бүгү тала-биле мээң-биле кады чурттап кожунунда суурларны турарлар база бар. Чижээ, оол Геннадий, Кызыл ның хүндүлүг хамаатызы. Ол бодунуң ачазы Хүрең-бек суурдан чоруткан турачылар дугайын-ес, а арткан оон төрел нден дайынче чоруткан турачыларның төөгүзүн-ринге дыка улуг дузаны турар киж. Ол боду чер-а салым-чаянныг киж, бижиир, эки турачылар ында шүлүктөрнү хөйү-жээш. Сүт-Хөлдүн Кара-дан хып дээн аныяк, е-даа тутпайн чыткаш, че аъттанган Дидиржаа пар Ровно областы хостап тулчуушкуннарга маа-ры-биле өлгөн. Ынчангаш тайында меңээ материал-ок турган. Ону тодара-

дып алырынга эки турачының чээни Мария Опай-ооловна Сарыглар даайының дугайында материалдарны тускай аль-бом кылдыр чыгаш, көктээш, ном ышкаш кылдыр үндүргеш, меңээ эккелгенин черле мага-дап ханмас мен. Киж бүрүзү мындыг хамаарылгалыг турган болза, Тывавыстың төөгүзүнүн бо орта тодараттынмаан арын-нары ажиттына бээр ужурлуг. Оон-даа эңдерик, ниитизи-биле 40-50 кижини адап болур мен.

— Бо үениң дургузунда кандыг-кандыг чидиг айтырыл-ларга таварыштыңар?

— Чидиг айтырылгыр дыка хөй. Шуптузун санаары болдун-мас. Чамдызын дем чугаа-ладым, ону катаптавас мен. Эки турачыларның өөнүң ишти угбайлар назы-хар талазы-биле улгаткан, документ саа-выырга чаңчыкпаан, шаанда-гы үеде кижилерниң сөзүңге бүзүрээр, уттуучал апарган улус болур. Чамдык кижилер оларның бажыңга келгеш, музейге аппарып бээривис

ол-дур дээш, орден-медаль-дарын алгаш барган болгу-лаар. Ындыг таварылгаларны истеп-сураглаарывыска, ол шаңналдарның кайда барганы билдинмейн барды. Ону алган киж чок апарган-даа болур, ын-чан ис аңаа үстү бээр, ону ал-ганы илдең, парлап үндүргөн, ын-чалза-даа алган шаңналдарын эгитпейн турарлар-даа бар. Бир звес шуут тывылбайн баар чүве болза, эки турачыларның салгакчыларының алган кижини бадыткаар талазы-биле факты-ларны бадыткап тургаш, өске шыңгы хемчег алып талазы-биле негелдени кириер апаар. Ын-дыг таварылгалар эвээш звес.

Ийде, эки турачыларның дайынче аъттанарда тода саны, ат-сывы оон тайбың үеде ат-сывы-биле дүүшпейн баар, ону ол кижиниң ады мындыг турган деп тодарадып, айтып турар бис. Эки турачыларны уткуп ап тур-да, чеже киж келгенил, оларның ат-сывын тодарадыр ажил арай нарын болуп-тур.

Үште, сөөлгү 20 чылда

Тываның эртемденнери тыва эки турачыларның төөгүзүн шинчилээр айтырыгга холу-биле дегбээш.

Черле ажил-ла хөй. Ынчан-гаш чамдыкта мырыңай дыка дүшкүрлүг апаар: бир-ийи шак удупкаш, дараазында болур хемчеге чоруур ужурга-даа та-варжыр. Ам база ындыг үе-дир.

— Чоокку үеде планна-рыңар болгаш ажылыңарга чиик болгу дег күзелинерни чугаалап болур силер бе?

— Бо чылын сентябрь ай-дан эгелеп база-ла шупту ко-жууннарны кезип, тыва эки турачыларның төөгүзүн истеп чоруур мен. Тываның шупту су-муларына бирден-бирээ чокка чедер сорулгалыг мен. Ын-чанмаска черле хоржок бооп турар-дыр. Эки турачыларның төөгүзүнде билдинмес, балалчак арыннар ам-даа эңдерик бол-ганы ол-дур. Ол кылыр деп турар ажылым тоң берге. Тываның автомашына оруктарының шы-

нары багай, мээң хууда ма-шинам үрелип болур. Бир-ийи сумуга ажил кылып турумда-ла, караңгы дүне дүжүп кээр. Каяа хонарыл, дыштанырыл? Мени эдерип, Тываның 70-80 суур-ларын, хөөрлерин кезип, кады хилинчектенир мээң кадайым-дан өске эш тывылбас-тыр. Чүге дизе мээң холумдан кым-даа акша-төлөвир албайн турар. Халас кым-даа ындыг шимчээш-киннер кылбас.

Бо удаада тыва эки турачы-ларның уругларындан дилээрим болза, сентябрьдан декабрыга чедир бүдүн Тываны кезиир ажылымга бодамчалыг, дузадан кадып көрүңер. Бир ай иштинде 4 кожунунуң суурларын эргири берге-ле болдур ийин. Орукка чүү-даа херек болур, ажилдаар байдал, машина тургузар чылыг гараж, хонар-чыдар чер дээш-ле... бодап көрүңер.

— Четтирдивис.

Арыны Дарый АВДЫДА белеткээш.

Маадырлар уттундурбас

Ада-чурттуң быжыг төвү ССРЭ-же күжүн дөгеп,
Араатан дег фашист Гитлер халдаан медээ
Таңды-Саян арттар-сыннар ажыр-ажыр
Талыгырда Тыва черге диңмиттелген.

Чазак, намның доктаалдарын күүседир дээш,
Чалыылар-даа,
кырганнар-даа балдыр сыкпаан.
«Бүгү күштү — фронтуга!» деп кыйгы-биле
Бүгү Тыва арат чону дүймеп хөлззэн.

Өршээл чокка тулчуп, сокчуп билир кылдыр
Өөредилге, белеткелдер ыяк эртекш,
Дадай билбес аныктар соруу кытып,
Дайындыва чорударын чедип алган.

Бир муң тос чүс дөртөн үш чыл, беш ай — майда
Бирги бөлүк он бир танкист айттаныпкан.
Тулчуушкунче кириптерге «демир аьды»
Тура дүшпес, бүзүрелдиг, тулган болган.

Ол-ла чылдың онза күзү — сентябрьда
Оолдар, кыстар аразындан шилиттинген
Төлөптүг дээн ийи чүс алды дайынчыны
Төрзэн чери, төрелдери сургап үдзэн.

Сүбедейниң, өгбелерниң төөгүзүндөн
Сүзүү, соргаа зыт-кеш, ханда сиңген чадап,
Аъттыг, чадаг эри-кызы часпас адар
Аажок эрес, дидим чон деп үнелеткен.

Амы-тынын артынга каап демисешкеш,
Аяс дээрн салгалдарга чаалап берген.
Эки турачы аъттыг шериг эскадрону
Эң-не бедик, хүндүткелде, мөңгө-дириг!

Чүс-даа чылдар эртип турза, маадырлар
Чүректерде өшпес от дег уттундурбас,
чырып чоруур,
Нина СЕРЕНОТ.

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданина РФ Кужугет Оскалоол Чорукевича о предоставлении в аренду земельного участка из земель населенных пунктов, с кадастровым номером №17:01:0101009:342 расположенного по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский район, с. Кара-Холь, ул. Дапсы, д. 12а, вид разрешенного использования (назначения): для индивидуального жилищного строительства, с общей площадью 604,00 кв. м.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва», в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: Республики Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Комсомольская, д. 19, каб. № 222.

Вр.и.о. главного специалиста отдела экономического развития и по земельно-имущественным отношениям администрации Бай-Тайгинского кожууна Сундуй А.А.

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданина РФ Саая Шолбан Николаевича о предоставлении в аренду земельного участка из земель сельскохозяйственного назначения с кадастровым номером №17:01:0000000:40 (имеющиеся адресные ориентиры) расположенного по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Кара-Холь, местечко Алды-Шол, из разрешенного использования (назначения): для сенокосения, с общей площадью 24803 кв. м.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва», в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Комсомольская, д. 19, каб. № 222.

Вр.и.о. главного специалиста отдела развития по земельно-имущественным отношениям администрации Бай-Тайгинского кожууна Сундуй А.А.

ФИЛИАЛ ФИТОЦЕНТРА «ПРАСКОВЬЯ»

Республика Тыва,
г. Кызыл,
ул. Сергея Лазо, 112
Тел.: 8-913-352-47-74



Типография ООО «ПЕЧАТНИК»

реализует
бумагу

«Снегурочка»

(количество ограничено)

Готовые книги регистрации длительного и постоянного хранения,

БСО (от 030 коп), этикетки и т.п.

г. Кызыл, ул. Красноармейская 100, офис 16 (цокольный этаж)
к.т. 8-394-22-2-15-08; 8-923-269-13-09.

Төлөвирлиг үндөзүңгө парлаан.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
ямызы.

Кол редакторнуң хүлээлгезин
күүседип турар
Ш.М. СУВАН.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИОННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35,
редакторнуң дузалакчызы — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы —
2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.
КИЛДИСТЕР: Ниитилел-политиктиг килдиз—2-17-91, 2-17-05.
Экономика килдизи — 2-40-77. Социал камгалал болгаш хей-ниити
амыдырал килдизи — 2-03-88. Очулга килдизи — 2-03-87. Реклама,
чарлал килдизи — 2-03-90, Тел/факс (394-22) 2-30-69.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш каттап үнер. Хемчээли 3 парлаар ама.
Тираж 4803. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар
— 21.00, херек кырында — 18.00.

ГОРОДОК ПРINT

- Полиграфия
- Силерниң чуруунар
кирген белектер
- Сувенирлер
- Хепке бижиктер



Визиткалар, чалалгалар,
календарьлар, футболкалар,
стаканнар, тавактар, сырттыктар,
пазлдар, акрил магниттер,
брелоктары. Силерниң
күзелгилер-биле кылып турар.

Кызыл хоорай,
Ленин кудумчузу, 50,
«Меридиан» садыг төвү,
офис 208.
Тел: 8-913-359-48-00.

ЧАРЛАП

Чадаана хоорайда Комаров кудумчузу, 1 кв 1-де
Дус-Даг дузун садыг база хой дүгүңгө, инек кежинге
орнажып хүлээп ап турар. Инек кежи чаа болгаш эки
дүрүп каан болур.

Харылзажыр телефону: 8-923-268-82-58.

ШАРЫ

Огромный выбор:
конфетти, грамоты, открытки, буквы, цифры,
украшения для машин, наборы для сервиро-
вания стола, ходячие шары, гелий.
Оформим шарами любой праздник!

Магазин «ВСЁ ДЛЯ
ПРАЗДНИКА»

тел. 8-923-262-48-48



Общество с ограниченной ответственностью
торгово-производственная компания «Арбод»

- Мини-АТС, телефония
- Охранно-пожарная
сигнализация
- Система контроля доступом
- Структурированная
кабельная сеть
- Видеонаблюдение
- Электромонтажные работы
- Арболитовые
- Огнезащитные
- Арматура
- Стеклопласти
- Наливные пол
- Теплые полы
- Базальтовая ф
- Пропитки для
- Строительные

ул. Оюна Курседи, 54, т.: 8(39422) 3-70-11, 8-983-516-07-88, 8.

Дуңмамга мөгейиг

Өвүр кожуунуң Торгалыг, Ак-
Чыраа, Тес-Хем кожуунуң Оо-
Шынаа школаларына башкылап,
директорлап, Ак-Чыраа суурнуң
суму чагыргазына даргалап
чораан Андрей Монгушевич Ба-
зыр-оол үр аарааш, август 1-ниң
хүнүнде ажы-төлүңден, кады
чурттаан ынак эжинден, кады
төрзөннеринден кезээ мөңгөде
чарлып чоруткан.

Ол 1948 чылдың сентябрь
25-те Өвүр кожуунуң Тээлиниң
Булак деп черге төрүттүнгөн.
Ада-иезиниң 11 ажы-төлүңүң
ортуну, эрес-шоваа, дыдыраш
чаштыг, эртем-номга сундулуг,
аажы-чаңы оожум-топтуг оглу
болуп өзүп келген.

Школага өөренип тургаш-
ла, баяннаар, музыкага салым-
чаянныын көргүзүп, Ленин-
градтың кинематография ин-
ститудунче кирген. Бирги курска
өөренип тургаш, кинога тыртты-
рары-биле шилиттинген турган.
Амыдыралының аайы-биле
Кызылдың башкы институтун
дооскаш, чонунга, төрзэн черин-
ге бараан болуп, чуртталгазының
сөөлгү хүннеринге чедир ажил-
дап чораан. Дуңмамның кады
чурттаан эжи, чөлөңгичи — Зоя
Чоодуевна Базыр-оол. Олар чурт-
тап ораны Сарыг-Хөл сумузунуң
«Хүндүлүг чурттакчылары», күш-
ажылдың хоочуннары, «Ынак-
шыл болгаш шынчы чорук» деп

хөрек демдээниң эд
7 ажы-төлүн, 16 уйн
тем-билигге чедири
кижилер кылдыр өс
ажы-төлү, уйнуктары
дамчаан башкылар. Д
ногаа-чимизин тар
каттап, тооруктаар
улус. Үнген-кирген ч
дүткелдиг, алдын хо
вис. Андрей Монгуше
оолду сөөлгү оруун
дөргүл-төреливиске, э
өөреникчилеринге,
эдержи келген эш
дүлүг башкылар Екат
зыриновна Мөңгеге
болгаш материалды
көргүскенинге четти
илереттивис.

Ооң чонунга чедир
буянның үүле-херээ, ча
хевири чүректеривис
даа уттундурбас.

Улуг угбазы Мат
гушевна Базыр-оол
ажылдың хоочуну.

Бистин эргим дуңмавыс, акывыс, күдээвис, уруг
адазы, кады чурттаан эжиниң чөлөңгичи Калдар-оол К
ович Хомушку 2015 чылдың август 22-де Бай-Тайга к
Кара-Хөлгө озал-ондакка таварышкаш, амы-тынындан ч
Дилежи тылчып, сөөлгү оруунче үдежи, кажыда
үлежи келген болгаш материалдыг база моральдыг дуң
ген Тыва Республиканың Чазак кежигүннеринге, Бай-Та
Хөл кожуун чагыргаларының ажилдакчыларына, Кара-
чагыргазына, Бай-Тайга кожуунуң социал хандырылга
Кара-Хөл сумузунуң чонунга, ырак-чооктан келген кудалар
төрелдеривиске, чаңгысклассчыларына четтиргенивист
дип мөгейдивис.

Өөнүң ишти, ажы-тө

Кара болгаш өңнүг металлдарның

бузундуларын хүлээп ап турар би
Өртээ аар.

Кызыл хоорай, Каа-Хем кудумчузу,
«Одежда» баазазы.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 301018105000000007
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг комму
лар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Рес
талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүр
Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1
солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодаалдары реда
туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш еске-даа фак
дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.